

Privatni život kod Srba u devetnaestom veku, priredili Ana Stolić,
Nenad Makuljević. Beograd: CLIO, 2006, 1041 str.

Po uzoru na petotomnu *Istoriju privatnog života* u redakciji Filipa Arijesa i Žorža Dibijsa izdavačka kuća CLIO iz Beograda, u saradnji sa Narodnim muzejom i Kolarčevom zadužbinom pokrenula je projekat pod nazivom *Istorija privatnog života na tlu srpskih zemalja*. Projekat podrazumijeva kao krajnji cilj objavljivanje višetomne Istorije privatnog života Srba od srednjeg vijeka pa sve do današnjih dana. Prvi tom *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka* objavljen je krajem 2004. g., a drugi tom *Privatni život u srpskim zemljama u osvit novog doba*, naredne 2005. g. Treći tom ove edicije *Istorija privatnog života na tlu srpskih zemalja* posvećen je 19. stoljeću tačnije periodu od kraja osamnaestog stoljeća do Prvog svjetskog rata.

Kao i prethodne knjige i ova posljednja podijeljena je konceptualno na više tematskih cjelina, koje pružaju složenu sliku o fenomenu privatnog života. Posmatrajući svakodnevicu, od običnih stanovnika preko elite do vladajućih porodica, u burnom 19. stoljeću autori su izložili kompleksnu sliku promjena u porodici, društvu i državi. Svaka tematska cjelina za cilj ima ukazati na realan život individue sagledan iz raznih uglova.

Konstrukcija privatnog života je naslov prve tematske cjeline koja se dalje dijeli na tri aspekta: *Osnove*, *Privatni prostor* i *Dvorovi*. Nenad Makuljević autor prvog poglavlja u knjizi, osvrnuo se na preplitanje osmanskog i evropskog uticaja koje je obilježilo razvoj posebnog kulturnog modela. Vladimir Jovanović pažnju je posvetio piramidalnom odnosu državne uprave, vrijednosti koje je ona štitila, te kazni koje je propisivala za nepoštivanje istih, opisujući koliko je zapravo odnos državne vlasti i pojedinca složen. Kakvu je ulogu imala država u privatnom životu iz aspekta rodnih studija izložila je Ana Stolić. Kroz slučaj Stojković, Aleksandra Vuletić, na veoma jednostavan način pokazuje svu složenost muško-ženskih odnosa, zakonske forme i volju države da ih poštuje ukoliko želi ili zanemari ukoliko joj to odgovara. Vladimir Simić je autor poglavlja u kojem je posebna pažnja posvećena djetinjstvu i ulozi djeteta u srpskoj vizuelnoj kulturi. Dječiji portreti i potreba za izlaganjem slike djeteta u građanskom enterijeru govore o promjenama u društvu kao i novim vrijednostima. Miroslav Timotijević pokazao je kako su političke promjene uticale i na mje-

sta privatnosti, njihovu strukturu kao i na cijene građevinskog zemljišta, koje su se u tri posljednje decenije 19. stoljeća u Beogradu gotovo utrostručile. Interesantno je da su u Beogradu početkom 20. stoljeća dominirale prizemne kuće kojih je po popisu iz 1907. g. sačinjavalo 83% ukupnog stambenog fonda, dok je jednospratnih bilo 16% a višespratnih tek 1% odnosno 60 kuća. Naredna glava također govori o privatnom prostoru ali ga posmatra iz drugog ugla. Naime Aleksandar Kadrijević se osvrnuo na arhitektonske i druge kulturne uticaje koji se mogu prepoznati u arhitekturi kuća od sredine 19. stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata. Posljednji dio ove tematske cjeline posvećen je dvorovima koje, svaka iz posebnog ugla, Katarina Mitrović i Ana Stolić posmatraju kroz privatnu i javnu ulogu koju dvor ima u životu vladara i njegove porodice. Dvorovi su prikazani hronološki tako da je dvoru kneza Miloša Obrenovića posvećeno prvo podpoglavlje, zatim dvor Kneza Aleksandra Karađorđevića i posljednji dvoru posljednjih Obrenovića. Koliko je politička situacija nametala izgled dvora, kao i ekonomski uslovi, pitanje je prožeto kroz sva tri poglavlja. Analizirajući razliku u ponašanju članova kneževih porodica, i njihov privatni život, autorice su na veoma interesantan način izložile jednu sasvim drugu sliku o velikim ličnostima, prikazavši ih iz ugla privatnosti, i pokazavši da su i oni samo obični ljudi sa svim ljudskim manama, strahovima i vrlinama.

Tumačenje različitih aspekata ponašanja ljudi čini drugu veliku cjelinu u knjizi. Ona se dalje dijeli na šest tematskih dijelova: *Svakodnevnica*, *Iza zatvorenih vrata*, *Svet intime*, *Svet uživanja*, *Praznici i Isticanje u javnosti*. Zdravstvena kultura zauzima veoma važno mjesto u svakodnevnom životu. Vladimir Jovanović je stoga posebnu pažnju posvetio ne samo načinima liječenja nego i higijenskim uslovima u zajedničkim spavaonicama, koje su u ovom periodu dosta u upotrebi, te kanalizaciji i gradskom smeću kao uzročnicima raznih oboljenja. Jovanović ističe da je 19 stoljeće vrijeme u kojem dolazi do sve veće i nekontrolisane upotrebe opijata. Đorđe S. Kostić nas upoznaje sa konzumiranjem hrane u privatnom prostoru, zajedničkim objektima, pijacama i kuharima. On naglašava da je nezaobilazan artikl u ishrani i piće, tačnije tri vrste pića: rakija, vino i voda. Kostić se osvrnuo i na osmanske i njemačke uticaje na ishranu u Srbiji. Na strane uticaje te razliku u garderobi na selu i u gradu, koji se mogu pratiti kroz kulturne i političke identifikacijske promjene, ukazala je Ljiljana Gavrilović. Ukoliko želimo napraviti uvid u privatni život pojedinca, onda je nezaobilazna tema i sujevjerje koje je vrlo rašireno na prostoru cijelog Balkana posebno u 19. stoljeću. Lasta Đapović je na osnovu raznovrsne građe izložila vjerovanja u postojanje sretnog, nesretnog i opasnog vremena za neke poslove, zatim razna tumačenja izgleda mjeseca, gatanje u sretne i nesretne dane dokazavši da su ovakvi primjeri sujevjerja i rituali vezani za njih činili sastavni dio života i rada. Prikazivanjem života kao osnovne teme svog rada bavili su se realistični književni-

ci, čiji su tekstovi poslužili Dragani Vuličević da analizira i interpretira razne faze u životu od rođenja do smrti. Poglavlje koje govori o drugoj polovini 19. stoljeća, tačnije vremenu kada mnogi mladići odlaze na školovanje van granica Srbije, napisala je Ljubinka Trgovčević. Autorica prati život ovih studenata od njihovog polaska preko razvorsnih problema u stranim gradovima kroz uvijek prisutnu nostalgiju za domovinom. Uticaj na studente neminovno je ostavilo društvo u kojem su se školovali, jedna od prihvaćenih novina bila je, po mišljenju Trgovčević, sloboda i jednakost polova. Prepiskom Jelene Novaković sa njenim sinom Miletom, Nataša Mišković nas uvodi u svijet intime, prikazujući svu kompleksnost ne samo porodičnih odnosa, nego i borbe između tradicionalnih i modernizacijskih-seoskih i građanskih sukobljavanja u braku. Milanka Tadić nas upoznaje sa ulogom fotografije kao moćnog medija masovne građanske kulture, koja je preuzela odgovoran zadatak da vizuelizuje a onda i popularizuje ideologiju nacionalnog identita. Jedna od najpopularnijih vidova korištenja fotografije je bila u vidu vizitkarte sa portretom, koja je pored mogućnosti da se kolekcionira u album, postala sastavni dio građanskog rituala upoznavanja i predstavljanja. Kroz postojanje određenih mehanizama koji se javljaju kao nezavisni pratioci pojedinih oblika uživanja, nezaobilazan je alkohol. Piće koje neki svrstavaju u ishranu, a drugi u poroke, Vladimir Jovanović sagledao je iz raznih aspekata. Posebnu pažnju posvetio je objektima za uživanje alkohola kafanama, mehanama i barakama, naravno razlika je bila između gradova i sela. Značajno je istaći da mnogi ugostiteljski objekti nisu bili samo mjesta gdje se sjedilo i uživalo nego su predstavljali i skrovišta kriminalnih družina. Jovanović skreće pažnju i na veoma bitan segment u fleksibilnosti države prema ovom poroku, te zaključuje da je fenomen povećane potrošnje pića uočljiv svaki put kada se u Srbiji ratovalo. Privatna proslava bila je po mišljenju Bojana Jovanovića, Krsna slava. Stoga je on posvetio pažnju pravilima, zakonima i običajima ove slave te njenom porijeklu, kao i značenju, smislu i funkciji ovog običaja. Isticanje u javnosti posljednji aspekt druge tematske cjeline govori o dva krajnja ponašanja u društvu, *Poželjne i rado viđene* i *Nepoželjne ili otpadnike*. U prvu skupinu spadaju kritori i priložnici, bogati i manje bogati građani koji svoje bogatstvo mogu i da podijele sa drugima poklanjajući i tako osiguravajući za sebe vječni spomen. Miroslav Lazić se osvrnuo pored socijalne strukture kritora i priložnika i na njihove motive. Drugu grupu čine obični smrtnici: robijaši, "posrnule" žene, kockari i prevaranti. Ipak biti otpadnik za državu nije značilo biti odbačen iz zajednice što Vladimir Jovanović kroz brojne primjere i potvrđuje. Interesantno je da su otpadnici nad otpadnicima kako ih Jovanović naziva bili gubavci.

Tema treće cjeline u knjizi *Privatnost u javnom prostoru* prikazuje složen odnos između različitih pojava koje se obično vežu za sferu privatnosti i koncepta javne sfere. Cjelina je podijeljena na tri aspekta: *Ustanove, Privatnost i profesionalizacija*

i *Zabave: od vašara do pozorišta*. Potrebe države da u potpunosti kontroliše pojedinca ne ispoljava se nigdje tako jasno kao u zatvorskim institucijama, stoga su zatvori, apsane ili robijašnice najbolji primjer pokušaja održavanja privatnosti u javnom prostoru. Tri poglavlja napisana pod aspektom *Privatnost i profesionalizacija* govore o vjerskim i državnim službenicima. Kako se odvijao privatni život episkopa, mirskih sveštenika i monaha i koje su razlike u životu ovih vjerskih službenika je tema koju je izložio Nedeljko Radosavljević. Specifičnost ljudi u uniformi, tačnije oficira, njihov privatni i javni život prikazao je Milić Miličević. Život policijskog činovnika kao primjer činovništva, također je rekonstruisan. Autor ovog poglavlja Vladimir Jovanović, ukazuje na veoma interesantnu pojavu zloupotrebe ovih službenika, koja je bila toliko rasprostranjena da je zauzela mjesto i u književnosti. Mnogi su se policijski pisari bogatili i tako što su za izvjesnu naknadu jednostavno *zatvarali oči* nad nezdravim i nehigijenskim proizvodima. Treća cjelina završava *Privatnim životom na javnoj sceni* svetkovina u kojoj Miroslav Lukić Krstanović analizira svetkovine kao matrice društvenog grupisanja i njihovu ulogu u kreiranju tradicije. Radi jasnije slike autor je istakao razlike u životu na selu i gradu gdje je situacija bila dosta složenija s obzirom da su grupisanja i okupljanja vršena u raznim oblicima.

Putovanjima je posvećena četvrta cjelina knjige koja je podijeljena na tri glave. Nenad Makuljević posvetio je pažnju pokloničkim putovanjima koja su uglavnom bila usmjerena ka, Svetoj zemlji, tj. Jerusalemu koje je svakako bilo jedno od najznačajnijih i najčešće posjećenih mjesta. Naravno, ovakva putovanja mogli su priuštiti uglavnom samo imućniji građani. Na osnovu ličnih uspomena, Makuljević je pratio putovanje od njegove pripreme, do samog putovanja koje je predstavljalo materijalne i fizičke napore. Koliko je ovo putovanje značilo govori činjenica da je život ne samo poklonika nego i njegove kompletne porodice trajno bio obilježen ovim putovanjem. Na to ukazuje mijenjanje prezimena i imena kao osnovnih identifikatora ličnosti, osobe i porodice koja obavi hodočašće. Naredna poglavlje nosi naslov *U javnom prostoru, koji se lađom naziva*; Iako naslov upućuje da se tekst odnosi samo na lađu, Đorđe S. Kostić se osvrnuo i na čamce, skele, brodove, brzu šajku i parobrod. Isti autor je sljedeća dva podpoglavlja posvetio putnicima u prevozu. U njima se otvara pitanje ne samo drumova nego i sredstava kojima se putovalo i mjesta u kojima se odsjedalo. Kostić u posljednjem poglavlju skreće pažnju i na muško-ženske odnose koji se razvijaju u toku putovanja, kojima obiluje putopisna literatura. Na osnovu primjera žene nekog Živkovića, Kostić navodi kako se putovanje može završiti nesretno, naime ta nesretna žena je bačena u Dunav, dakle u toku putovanja, iz razloga što je bila "nepoštena".

Posljednja tematska cjelina nosi simboličan naziv *Kraj*. Posvećena je proučavanju kulture smrti. Igor Borozan je autor prvog poglavlja koje je ujedno i najveće

u kompletnoj knjizi, a govori o fenomenu smrti sagledanog kroz građansku kulturu i njenu povezanost sa zapadnim kulturnim obrascem koji se manifestirao u najvećoj mjeri među Srbima nastanjenim u Habsburškoj monarhiji. Na osnovu konkretnih primjera Borozan dalje prikazuje fenomen lijepe smrti i smrti kao strašne činjenice. Nasilna smrt u vidu samoubistava također je prisutna u 19. stoljeću. Dokument koji je povezan upravo sa smrću jeste testament koji je, tvrdi autor, u 19. stoljeću imao manju primjenu nego stoljeće ranije. Organizovanje sahrane, koja je u mnogome zavisila od finansijske situacije porodice, te prenos tijela od pokojnikove kuće do groblja i sama ceremonija na groblju opisani su prilično detaljno. Borozan se osvrnuo i na historijat, organizaciju i simboliku evropskih i pravoslavnih grobalja, ali posebnu pažnju je posvetio beogradskim grobljima, a posebno Tašmajdanskom i Novom groblju koje je formirano krajem 19. stoljeća. Primjetno je da elita čak i u ovakvim prilikama želi da se distancira od jednakosti sa ostalim građanima, pa grob postaje identifikaciono i kulturno polje građanske klase. Na grobu se uz ime počinje pisati profesija, a nerijetko se pravila i skulptura pokojnika koja je izražavala njegovo zanimanje. Borozan je pažnju posvetio i groblju kao emocionalnom prostoru, dok je nacionalnu svijest prikazao kroz sahrane vladara. Da modernizacija nije zaobišla ni fenomen smrti ukazala je Aleksandra Pavičević osvrnuvši se na pokušaj legalizacije spaljivanja mrtvih u poglavlju pod naslovom *Ognjeno sahranjivanje*. Pristalice ovakve promjene naišli su na mnoge probleme ali su uspjeli osnovati društva za spaljivanje mrtvaca 1904. g. pod vodstvom Vojislava Kujundića, a 1934. g. pokrenuli su i glasilo. Ipak, članovi ovog društva, u koliko su instistirali na spaljivanju svoga tijela nakon smrti, morali su biti deportovani u inostranstvo do najbližeg krematorija što su i činili.

Na kraju knjige nalazi se bogata Bibliografija, Skraćénice i Sadržaj.

Knjiga je rađena na interdisciplinarnom pristupu te iza nje stoje dvadeset i dva autora iz raznih humanističkih nauka kao što su historija, historija umjetnosti, etnologija i etnografija. Ovakav pristup sagledavanja iz raznih uglova, na razne načine, stvara živu sliku života individue bez obzira na njegovu materijalnu osnovu ili političku poziciju. Tu sliku upotpunjuju odlično izabrane ilustracije kojima knjiga doista obiluje. U knjizi je predstavljena historija na jedan posebno privlačan i zanimljiv način, što je čini interesantnom ne samo među stručnom nego i širom čitalačkom publikom. ■

Hana Younis